

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

Fejezetek a Sárvíz-völgy történetéből

BABAI DÁNIEL

A hajdani vízivilágban...

A Sárvíz-völgyben a neolit kor óta él az ember. A római korban Pannónia egyik legfontosabb települése alakult ki a területen (*Gorsium*).

A rómaiak korából ismertek vízszabályozási munkálatokra utaló leletek a Balaton mellékéről, a Balatonból kilépő Sió folyó medrében. Hasonló jellegű beavatkozásokra a Sárvíz völgyében nem került sor, noha minden bizonnyal egy kiterjedt, vízben gazdag környezet jellemezte Pannónia egyik jelentős települését, *Gorsiumot*, azaz *Herculiát* (Dóka 1978, Erdős 1996).

A római kortól II. József koráig mindössze az átkelőhelyek és a vízimalmok kapcsán említik a (az általam vizsgált) források a Sárvíz völgyét. A középkori írott források tanúsága szerint három helyen lehetett az egykori Sárvízen átkelni. Tác és Cece határában, majd később a mai Szabadbattyán területén, az ott épült hídon. A híd megépítése nagy vitákat váltott ki a XIII. század második felében, hiszen a szomszédos település, Tác (akkor Fövény nevű település, ma puszta) tartott az új átkelőhely elkészülte után a forgalom, ezzel együtt a bevételek jelentős csökkenésétől. Végül eldőlt, hogy Battyánban csak olyan átkelő épülhetett, amelyen szekér áthaladni nem tudott. Az átkelő későbbi jelentősége valószínűsíti, hogy ezt az egyezséget nem tartották be, vagy a későbbiekben módosították.

Az átkelőhelyeken túl malmok létezéséről vannak adatok az Ősítől Cecéig tartó folyószakaszt illetően. Ez az egykori, hazai vízi világról szóló néprajzi leírásokból kiindulva tovább növelte a víz uralta terület nagyságát, jelentős mértékben hozzájárulhatott a terület elmozdításához (pl. Andrásfalvy (1975) 2007, Szűcs 1977, Molnár 2003). Bél Mátyás malom építéséről számol be Ladányban (ma Nádasdladány), továbbá malmot említ Csíkvár (ma Szabadbattyán) területén (Bél in Prokopp 1977). Az 1700-as évek elején épült malom Tácon, valamint az építő a nagylángi malom felépítésére is engedélyt kapott (Erdős 1996).

Az egykori vízi világ kiterjedését jelzi, hogy egyes források szerint az ország harmadik legnagyobb összefüggő lápos-mocsaras területe volt ez (a Velencei-tó, Nádas-tó, a dinnyési Fertő, a Sárrét és a Sárvíz-völgy egybefüggő területe) (Fekete és Varga 2006). Kiemelhető a daru, valamint a gödény valószínűsíthető korábbi előfordulása. A cecei jobbágyok adólistájában szerepelt a daru, amelynek beszolgáltatását a földesúr felé 4 forint megfizetésével válthatták ki. 4 forintot ért egy levágni való tehén

vagy 4 sertés kiváltása is (Degré 1984). A gödény előfordulását egy egykori földrajzi név, a Gödén tojásról elnevezett víztest léte jelzi (Nagy 1972). Gazdag halállományáról több szerző is megemlékezik (Bél in Prokopp 1977, Degré 1984, Erdős 1996 stb.)

A növényzettel kapcsolatban kevés adat ismert. A hínárnövényzetről nincs adat a szabályozások előtti korból. Elsőként Kiss Lajos közöl adatokat hínárnövényekről a XIX. század második feléből (Kiss 1880). Munkájában a kolokán (*Stratiotes aloides*), a tündérrózsa (*Nymphaea alba*) és a vízitök (*Nuphar lutea*) jelenlétéről tett említést. Az első katonai felmérés térképeinek tanúsága szerint nagyon kevés lehetett a nyílt vízfelület a vizsgált területen, így az említett fajok, valamint számos további hínárfaj tömeges jelenléte nem valószínű, de minden bizonnyal előfordultak a völgyben.

A Sárvíz völgyében a leggyakoribb élőhelytípusok a nádas mocsarak, mocsarak, gyékényesek és mocsárrétek, magassásosok (Zichy 1896, Bél in Prokopp 1977, Degré 1984) lehetettek, hiszen a Sárvíz nem egy határozott mederben haladó folyóvíz volt, hanem szétterülő, lassan szivárgó vizek uralták a területet. Bél Mátyás által Fejér vármegyéről a XVIII. század első felében készített munka szerint „*midőn a sík és mocsaras mezőségre ér, partját vesztve szétterül és csak nehezen ismerhető fel, hogy a mocsarak és zombékok között bujkálva, melyik irányban folyik*” (Bél in Prokopp 1977). Az egész árteret több térképen egységesen Sárrét névvel illetik (pl. III. katonai felmérés).

A völgyről fellelhető írásos anyagok sokszor említik a „bozótság” szót, amely a nádasokra utaló kifejezés. Roppant nádas jellemezte Cece (Degré 1984) és Aba (Kállay 1979) határát is, Sárkeresztúron évente 10 ezernél is több kéve nádat kötöttek (Farkas 1990, Jancsó 1999). Bél Mátyás, valamint az első katonai felméréshez kapcsolódó Országleírás számos település kapcsán említi meg, hogy faanyag hiányában tüzelőként is a nádat hasznosították (Bél in Prokopp 1977, Eperjessy 1977). Pesty Frigyes munkájából értesülünk a sárga nőszirm (*Iris pseudacorus*) tömeges voltáról. A Felsőszentiván határában található Aranysziget nevével jegyezte meg a falu jegyzője, hogy a sziget nevét az ott tömegesen előforduló „*sárga vízliliomról*” kapta (Pesty in Párniczky 1977).

A mocsarak közül számos sziget emelkedett ki. Ezek egy része szintén vizenyős, mocsaras volt. A Bikaszigetet illetően 7–10 ezer kéve aratható nádról, rekettyéről, csupán szárazság idején lehetséges legeltetésről szólnak a források (Farkas 1989). Jelentősebb szárazulatok lehettek ezzel szemben a Gabonás sziget, valamint az abai Nagy sziget, melynek szántóiról írásos dokumentum szól (Pesty in Párniczky 1977).

Fás szárú vegetációról alig van adat. Földrajzi nevek erre három alkalommal utalnak (Rekettyés dűlő, Fűzfás, Csersziget). Az I. katonai felmérés térképei szerint néhány útmenti fasortól eltekintve fátlan a Sárvíz völgye, az árterület. A térképezéshez kapcsolódó országleírás egyetlen Sárvíz mentén elhelyezkedő település esetén sem tüntet fel adatokat erdőkről. Más forrásokból értesülünk arról, hogy Aba határában, 1720-ban az erdő kevés, míg 1768-ban, az úrbéri rendezés idején erdő nem volt, de a nádlás és a sásnyóvés szabad volt (Kállay 1979). Bél Mátyás több település (Tác, Egres, Cece, Aba) jellemzésekor említi, hogy az erdőket a nádas helyettesíti, amennyiben fa helyett náddal tüzelnek (Bél in Prokopp 1977). Ugyanakkor Sárbogárdon 1807-ben a közbirtokosság erdők, cserjések, tuskés és füzes helyek felosztásáról határozott (Kállay 1986).

A földrajzi névanyag alapján gyakoriak lehettek az úszólápok (Pl. Kotai-, Zsoár-, Tsordás-, Verebiláp, Kis György lágja, Ugróczy-, Herczeg-, Bitang-, Halász-, Özvén-láp, Horváth-, Nagy-láp (Nagy 1972)). Elsősorban a Sárvíz Fejér megyei szakaszának déli, Cece környéki területeken ismert számos láp elnevezésű hely. Egykor lágának az úszóláp-szigetekben bővelkedő területeket nevezték. A „láp” szó a fellábik, úszik jelentésű szóból származik (Andrásfalvy Bertalan szóbeli közlése). Az úszólápok létét valamennyi egykori nagy lágokat és mocsarakat bemutató néprajzos munka tárgyalja, minden bizonnyal a Sárvíz völgyében is jelentős szerepet játszottak (Szűcs 1977, Takács 1966).

Az ártér területén a szikesek, időszakos szikes tavak is jelen voltak. Erre több, a szabályozás megkezdése előtt született írásos forrás utal. Bél Mátyás Fejér vármegye legelőiről említi: „*A legelők között van néhány, ahol a talaj só helyett is szolgál a csordának. (...) Ez a föld fehér a sótól, mintha hó hullott volna rá.*” (Bél in Prokopp 1977). A szikesek korábbi meglétéről árulkodik az I. katonai felmérés is, amely a Fejér megyei Sárrét területén a „Der grosse Morast. Sóstó und Ingovan” nevet tünteti fel. 1753-ban az abai Fördös István és Zichy István gróf megállapodást kötött a „*Káloz és Aba között a Sár vize ereinek és falainak által-töltése iránt*”. Ebben rögzítik, hogy a töltések „*a kálozi régi faluhelytől a kálozi Dinnyés Szigetig, a Dom-gátján által a Szent Mihályi Szigetre és a szigettől a Szarvas-kelön át az abai Nagy Szigetig, melyben az öreg Sós Tó vagon*” haladnak majd (Kállay 1979). A hosszú idézet rávilágít arra, hogy elképzelhető, hogy egy alapvetően ártéri tájban szikes, sós vizű tavak létezzenek.

Az első, tényszerű adat erről azonban Bél Mátyás (1684 – 1749) nevével fonódik egybe, aki idézett munkájában, amely a szerző halálozásának időpontjából adódóan minden bizonnyal a szabályozási munkálatok megkezdése előtt íródott, számos tó és mocsár, köztük sós tavak létét említi. Székesfehérvár mellett említi egyet, amely valószínűleg a ma is Sóstó néven ismert tavat jelöli, és amely szikes jellegét napjainkra elveszítette, valamint egyet a várostól 3 mérföldre (kb. 20 km) délre, a „*Sárvíz mocsarai között*”, amely „*annyira sós, hogy sem a vízi állatok, sem a csúszómászók nem élnek meg bennük* (a Székesfehérvár mellettiben sem), *és csak a csordák itatására használható. (...) Széles ez a tó, és különösen azért csodálatos, mert sótartalmát annak ellenére sem veszíti el, hogy minden oldalról a Sárvíz édes vize veszi körül. (...) Hasonló kisebb állóvizek szerte-szét fakadnak a falvak körül*” (Bél in Prokopp 1977). Végül sós vizekben gazdag vidékként jellemzi Fejér vármegyét (Bél in Prokopp 1977).

Kitaibél naplójában szintén említi szikeseket. 1799-ben, baranyai (iter baranyense), majd 1806-ban fehérvári (iter ad Weissenburg), végül 1808-ban szlavóniai (iter slavonicum) útja alkalmával járt a területen, tehát a szabályozási munkálatokkal egy időben. Ezek során a következő, a vizsgált területen található településeket érintette: Aba, Tác, Nagyláng (Soponya), Káloz. Többször említi a sziki ősziróza, a sóvirág, előfordulását, sőt a pozsgás zsásza (*Lepidium crassifolium* W. et K.) első leírását erről a területről közli. Szlavóniai útja során 1808 nyarán, júliusban Seregélyesről érkezett Abára, ahol egy szikes tó mellett elhaladva, a *Salicornia* jelenlétét regisztrálva a következőket jegyezte fel: „*Der Salzteich war beynabe ganz ausgetrocknet und ganz weiss mit ausgewitterten Salzbeschlagen. (...) Man hebt diese (Salz) heraus, wäscht sie in einen Haufen, und verkauft dieses Salz.*” (Kitaibél in Lőkös 2001). Az idézet jelentése: a Sóstó csaknem teljesen ki volt száradva, és medre teljesen fehér a kristályos sókiválásoktól. Az emberek összegyűjtik a sót, halmokba rakják, és eladják.

Boros Ádám, saját adatait Kitaibél fajlistáival összevetve megállapította, hogy a Sárvíz menti szikesek flórája jelentősen nem változott (Takács és Takácsné 1999-2000). Azóta regisztrálható némi változás, néhány szórványos adat a tavak flórájának bizonyos fokú átalakulására utal. A sziksófü (*Salicornia prostrata*) jelenleg a tavak közül csak a Sárkány-tóban ismert. Kitaibél abai adatai, valamint Felsőszentivánból gyűjtött herbáriumi példányok (Tauscher 1870) bizonyítják egykori előfordulását (Bodrogközy 1977).

A Sárvíz szabályozása

A Sárvíz a Mezőföld tengelyét képező folyó, amelyről egykor megállapítottak, hogy „*végig vonulván Veszprém-, Fehér- és Tolna-megyéken 61000 magyar holdra becsült területet foglalt mocsárjai közé, míg Szegzárdon alul a Duna árterébe ereszkedett, s Bátaszéknél egyesült a Duna medrével*” (Zichy 1896). A hatalmas, elmosarasodott területeknek köszönhetően a településhálózat viszonylag ritka volt (Dóka 1978).

A völgy évezredek óta lakott terület. Azonban még a rómaiak korából sincs adat arra vonatkozóan, hogy a nagy kiterjedésű vízi világ szabályozására intézkedéseket tettek volna, noha ezt a Sió esetében a híres zsilip megépítésével megkísérelték (Károlyi 1974). Mindössze a Szabadbattyán és Tác (Föveny), valamint Cece határában levő forgalmas átkelők használatáról vannak adatok. Itt feltételezhető némi vízrendezés is. Erre utaló adat, hogy a szabadbattyáni (Csíkvár) átkelőnél 1683-ban a már meglévő gátat (a közlekedést szolgáló töltést) szélesítették (Kállay 1989).

A folyót végül a XVIII. és XIX. század fordulóján készített tervek alapján, nagy nehézségek árán töltések közé, valamint teljesen új mederbe szorították. Erre azért volt szükség, mert az országnak „*ezen erdők által borított részében a tespedő vizek, s mocsárok roppant nagy tért foglaltak el és a közlekedést azon át csaknem lehetetlenné tették*” (Zichy 1896). Továbbá mert „*ekkor terjedt ki a figyelem először a Veszprém-, Somogy-, Fehér- s Tolna-megyékben elterülő, néhány 100000 holdat magába foglaló Sárvíz, Sió s Kapos menti vidékre, a hol még úán a teremtés óta fennálló mocsaras, s hináros tavak kerültek el, egészségtelen kigőzölgéseket terjesztve szerte szét; sivárság jellegzett egy nagy területet, mely legfeljebb nád-dal, vagy savanyú, s kákás fűvel szolgált itt-ott a birtokosnak*” (Zichy 1896). A haszonvételek sorában a Zichy kizárólag a nádat (építőanyag), a nádhulladékot (tüzelő), valamint a malmok létét emeli ki, amelyek a Sárvíz mentén sorakoztak.

A folyóvölgyet tehát hatalmas területen a lassan mozgó víz uralhatta. Erre utal neve is, hiszen a „sár” szó török eredetű, és mocsarat jelent (Minker é. n.). A Sárvíz tehát mocsaras partok között lassan folyó vizet jelent(ett). Bél Mátyás szerint a Sárvíz „*nevét a medréről kapta, melynek a talaja sáros,*

sőt veszélyes mocsár. Magyarul ugyanis sárnak mondják a mocsaras talajt. (...) Midőn a sík és mocsaras mezőségre ér, partját vesztve szétterül és csak nehezen ismerhető fel, hogy a mocsarak és zombékok között bujkálva, melyik irányban folyik.” (Bél in Prokopp 1977)

A kiterjedt mocsárvilág a XVIII. században Zichy János, Bél Mátyás érzéketes leírása ellenére sem csak a természetes környezet jellegzetessége volt, hanem a folyó mentén épült számos vízimalom működtetéséhez szükségszerűen megépített gátak duzzasztó hatásának számlájára is írható. A vízimalmok okozta problémákat jelzi, hogy már 1751-ben született egy királyi rendelet, amely előírta a közösségre nézve káros malmok megszüntetését, áthelyezését (Minker é. n.). A rendelet végrehajtásáról keveset tudunk, de tény, hogy a folyó mentén 1772-ben megkezdett munkálatok során a malmok problémája még jelentősnek látszik, tehát a rendelet nem valósult meg az alkotók által elképzelt módon.

Az elöntött árterület rendkívül nagy volt a folyó méreteihez képest. A rendszeresen elöntött területek 30 000 ha-t tettek ki (Marosi és Szilárd 1967). A folyómeder meglehetősen sekély és keskeny volt, nagyobb vizek levezetésére nem volt képes, miközben völgye széles, lapos süllyedék, amely helyenként 9–11 km szélességben húzódik (Ádám, Marosi és Szilárd 1959).

Az „áldatlan” állapotok megszüntetésére 1771. december 30-án a Helytartótanács kötelezte a Sárvíz által érintett megyéket a folyó teljes szakaszára kiterjedő, részletes felmérésre (Andrásfalvy (1975) 2007, Minker é. n.). A kiküldött bizottságot, amely 1772-ben kezdte meg működését, Sigray Károly vezette. A mérnöki feladatokat Böhm Ferenc végezte.

A tervekkel 1772. júniusára készült el. Jelentésében leírta, hogy a víz által járt terület 76 254 holdat tesz ki, az elöntéseket pedig a meder nagysága és a már említett malmok okozzák. Kiemelte azt a gondolatot is, amelyet később Széchenyi „*Eszmetöredékek*” című munkájában szintén felvet (Széchenyi (1846) 1991), miszerint a munkát a mellékfolyókat is beleértve kell elvégezni. A tervezet szerint egy új medret kell ásni a Sárvíznek, amely képes a vizek megfelelő levezetésére.

A terv során a vízfélreszorítás elvét érvényesítette. Ez azt jelentette, hogy igyekezett megakadályozni, hogy a víz a völgyfenékre kerüljenek, mert onnan nehéz „kicsalogatni”. Ezért a völgyoldalon tervezett egy csatornát, a völgyfenékre pedig egy ún. kiszárító csatornát.

A tervet a megye és a Helytartótanács nagy viták után, a malomtulajdonosok élénk tiltakozása ellenére elfogadta, s utasítást adott annak végrehajtására. A malomgátak elbontását, a meder kiegyenesítését rendelték el Böhm tervei alapján. A költségeket a tulajdonosokra háritották, de azok nem voltak hajlandók állni a felmerülő költségeket, s a malmokat sem bontották el.

Ennek ellenére, 1774-ben a Helytartótanács költségén elindult a munka, amely mintegy két éven át zajlott, majd elakadt a napszám-kifizetések elmaradása miatt (Farkas 1989). 1776-ban a Helytartótanács kísérletet tett a munkálatok elindítására, a vitás kérdések rendezésére. Böhm ekkor kijelölte egy ún. félreszorító csatorna medrét, és július 8-án megkezdődött a munka Sióagárd mellett. 400 katonát is a folyó mellé vezényeltek a munkák meggyorsítása végett (Farkas 1989). 1777-ben Hörsöktől egészen Soponyáig jutott el a csatornázás, az új szakaszt össze kívánták kötni, az előző évben elkészült Úrhida - Szabadbattyán szakasszal. 1774 és 1777 között 25 223 öl árkot ástak ki (Farkas 1989).

A lelkesedés egészen 1778-ig vitte előre a munkálatokat, ekkor azonban elakadtak. Éveken át csak kisebb, helyi jelentőségű munkálatokra került sor. Ezekről keveset lehet tudni. Szórványos adatokból például a cecei mocsár kiszárításáról értesülünk.

1778-ban végre megegyezés született a megyék között a költségek arányos elosztásáról, de a munkálatok továbbra is álltak. 1784-ben újabb kísérleteket tettek a munkálatok folytatására – kevés sikerrel.

Az 1780-as évek elejétől tehát nem történt érdemi előrelépés az ügyben. Lassan egy társulat megalakításának gondolata bontakozott ki, amely képes a többség érdekeinek érvényesítésére, akár az ellenálló kisebbség érdekeinek rovására is. Ennek törvényes alapja 1807-ben teremtődött meg, amikor elfogadásra került az a törvény (XXII. tc.), amely kimondta, hogy a megalakuló társulatok azon birtokokon is végrehajthatják a vízrendezési tervben foglaltakat, amelyeknek tulajdonosai egyéni érdekeiket szem előtt tartva ellenezték a szabályozás tervét (Minker é. n.)!

A társulat szervezésében nagy szerepet vállalt József nádor, aki szívügyének tekintette a Sárvíz szabályozását. Zichy János talán némi túlzással így írt a nádor szerepvállalásáról:

„Néhai József császári, királyi főherczeg úr boldog emlékezetű nádor ő fensége volt az, ki áthatva a Sárvíz lecsapolása ügyének nagy fontosságától, e művelet keresztülvitelét kézbe vette, s ritka önfeláldozással

beutazván az egész Sárvíz területét 1810. szeptember 11-én báró Podmaniczky József kir. biztos elnöksége alatt Simontornyára közgyűlést hívatott egybe”. Ezen a közgyűlésen került sor az alapelvek lefektetésére, és ezzel megalakult az ország első vízszabályozó társulata. A társulat élén József nádor kapott helyet, őt 1812-ben Zichy Ferenc gróf követte.

A társulatba belépett birtokosok állást foglaltak az egységes terv alapján történő szabályozás mellett. A tervek a Böhm által megszabott elvek alapján készültek, azokat Quits Antal készítette, majd ezeket Beszédes József módosította, aki 1811 és 1813 között töltötte be a főmérnöki tisztséget.

A munkálatok 1811 tavaszán kezdődtek az Agárd - Cece szakaszon, és 1813-ig tartottak. Mivel a munkálatok rendre elakadtak, Beszédes lemondott. 1813-ban Sátor Dániel vette át a főmérnöki tisztelet, majd halála után 1817-ben Beszédes József tért vissza a feladat elvégzésére. Új tervet készített, amely szerint a Sárvizet, mint lecsapoló csatornát a völgy legmélyebb pontjain vezette keresztül. Ezt a közgyűlés el is fogadta, annak ellenére, hogy jóval költségesebb volt, mint a Quits-féle tervezet.

A szabályozás tkp. 1816 és 1825 között valósult meg Beszédes vezetésével, és maradéktalanul érvényesítette Böhm vízfélreszorításra vonatkozó elveit. Ennek része volt egy második csatorna építése, melynek szükségességét Zichy János ekképpen indokolta: „a Sárvíz kiszáritási munkálatok alatt, a vizeken eddig működött malmok megszüntetettek, mivel ezek a szabályozást gátolták. Ezeknek pótlásául a Sárvidéknek nemcsak kényelmére, de az égető szükség kielégítésére is, a Nádor-csatornával párhuzamosan, malmok építésére szolgáló egy másik csatorna is ásott” (Zichy 1896). A Malomcsatorna mentén hét malom épült.

Végül a királyi biztos 1825-ben a reformországyűlésen számolt be a vállalkozás sikeréről.

A befektetés megtérüléséről számos történet kelt lábra. Az egyik egy fehérvári polgárról tesz említést, aki hat és fél hektáros bozótjának kiszáritásáért 120 forintot fizetett ki az eltelt tizennégy esztendő alatt, míg 1825-ben már kaszálván a területet egyetlen esztendő alatt 140 forint bevételre tett szert a széna eladásából (Bukovszky 1975).

Az ártéri, szabályozás előtti és utáni területhasználatról hozzávetőleges adatok birtokában a következőket állapíthatjuk meg (Virág 2005):

	XIX. század eleje	XX. század közepe
Szántóföld	4 %	44 %
Rét	20 %	29 %
Legelő	35 %	24 %
Erdő	16 %	2 %
Nádas	25 %	1 %
Összesen	100 %	100 %

Az alsó szakasz rendezésére csak az 1850-es években került sor Halász Gáspár tervei alapján. 1854-55-ben a kormány rendelete alapján, államköltségen, eltérve az eredeti tervektől Szekszárd alatt a bogviszlói holt-Dunába vezették a Sárvíz medrét egy csatorna megásásával, így annak alsó, mintegy 50 km-es szakasza holt mederré vált.

A folyó szinte teljes felsőbb szakaszán újonnan ásott mederbe terelték a Sárvíz vizét, ennek következtében az egykori meder szinte teljesen eltűnt, mindössze néhány helyen ismerhető fel, illetve figyelhető meg napjainkban.

Érdekes adalék még, hogy az északi szakaszok szabályozása után két évtizeddel, 1848-ban, Jellasics kóbor csapatainak megállítására Szabadbattyán és Sárszentmihály között újra elárasztották a Sárterét, hogy a horvátok előrenyomulását megakadályozzák.

A források tanúsága szerint 1895-ben jelentős árvíz vonult le a Sárvízen, amelynek következtében a Sárvíz völgye tengerré vált (Nádorcsatorna-Társulat iratai, SzMJVL). További jelentős árvizekről tudunk 1940-ben, 1947-ben, 1953-ban és 1963-ban is (Marosi és Szilárd 1967).

A folyószabályozást a belvízrendezés kell kövesse. A Sárvíz-völgy esetében a XIX. század végén készültek el a belvízrendezési tervek (Vízgazdálkodási. Adatgyűjtemények III/1-3.). A belvízrendezés legfontosabb feladatait 1927 és 1938 között végezték el. Ezt követően számtalan panasz érkezett a Nádorcsatorna-Társulathoz, amelyek a kiszáritott ártér hasznavehetetlenségéről panaszkodtak.

A II. világháború során a Nádor- és a Malomcsatorna gátjai számos helyen átszakadtak, megromlottak. Ezek kijavítása megtörtént.

1947-ben már rizsföldeket létesítettek a folyó völgyben Szabadbattyán és Sárszentmiklós határában, összesen 21,5 kataszteri hold területen. További rizstelepek létesítését tervezték Sárkeresztúr, Káloz, Pusztagegres, Sárszentmiklós és Cece térségében 680 kataszteri hold területen. Eközben, már a XX. század elején megindult halastó-létesítés is új lendületet kapott. 1947-ben üzemben levő halasztavak közt említik a szabadbattyáni, a (felső)szentiváni, a nagylángi (ma Soponya), a sárszentmiklósi és a pusztagegresi tavakat (Székesfehérvár, Szab. Kir. Város Polgármesteri Iratai, Vízrendészeti Társulat iratai, 1873–1917, Székesfehérvár, Megyei Jogú Város Levéltára 2679/73).

A Sárvíz-völgy halastóként történő hasznosítása napjainkban is az egyik legjelentősebb gazdálkodási tevékenység. Még napjainkban is létesülnek újabb halasztavak a Nádor- és a Malomcsatorna mentén (Szabadbattyán 2005).

Szikes tavak az ártér peremén

A Sárvíz völgyére jellemző, hogy – amint azt már korábban is említettük – az ártéren, illetve ártérperemi helyzetben szikes tavak fűzészerű sorozata figyelhető meg. Ennek legészakibb tagjai Felsőszentiván határában találhatóak. Az említett falu közelében két szikes tó medre húzódik. Az Angyi-halom közelében a kiterjedtebb Fényes-tó, valamint a tőle délre elhelyezkedő, valamivel kisebb kiterjedésű Sós-tó. Időszakos szikes vizek, melyek a közelmúlt szárazabb esztendőiben rendre kiszáradtak. Az utóbbi évek megfigyelései szerint a Fényes-tó medre az év legnagyobb részében száraz, míg a Sós-tó medrében valamivel hosszabb ideig megmarad a vízborítás.

A két tóval kapcsolatban megjegyezzük, hogy a fehér vízű szikes tavak közül a Sós-tó a Zichy család fürdőhelye volt. A helyiek elbeszélése szerint a Sós-tó partján pavilonok voltak felállítva a grófkisasszonyok részére, akik fürödtek is a tóban. A Fényes-tó ezzel szemben a falubeliek fürdőhelye volt egykor. Az idősebb lakosság ma is gyógyhatást tulajdonít vizeknek, és egyesek lábasjóságaitak fürdetik e vízben.

A tavakról levéltári források is megemlékeznek. Sajátos használatról tudósít egy XIX. századi forrás: a Fényes-tóra vonatkozó adat szerint a tó tetemes hasznot biztosított a terület bérlőjének, aki a sós iszapot a környező falvakban értékesítette (Erdős 1996). Szintén Felsőszentiván határában elterülő tóról tesz említést Pesty Frigyes, aki Büdös-tóról közöl adatot a falu határában, megjegyezve, hogy neve a „*benne levő szikavasas büdös víztől*” ered (Pesty in Párniczky 1977).

A tavak egy intenzíven művelt döntően szántóföldi művelésbe fogott tájba ékelődnek. A szántók szinte a meder pereméig húzódnak, így a természetes növényzet és zonáció kialakulása nem teljes ott sem, ahol azt a domborzati viszonyok lehetővé tennék.

Fényes-tó. A tó északi partján egy enyhén szikes jelleget mutató sztyepprép helyezkedik el. Az itt előforduló fajok: tarka nőszirm (*Iris variegata*), fátyolos nőszirm (*Iris spuria*), magyar sóvirág (*Limonium gmelini* subsp. *hungaricum*) stb. A tényleges tómederbe lépve ezt a sziki mézpázsitos (*Puccinellium limosae*) váltja fel. Állományalkotó a *Puccinellia limosa*. Fontosabb fajok az *Aster tripolium* subsp. *pannonicus*, a *Spergularia media*, a *Silene multiflora* és a *Phragmites australis*. Néhány tő *Suaeda pannonica* is van a területen. Tovább haladva a tó felé a sziki mézpázsitos övet a sziki nádas (*Bolboschoeno-Phragmitetum*) váltja, amelyben a nád mellett az *Aster tripolium* subsp. *pannonicus*, a *Puccinellia limosa* és *Chenopodium chenopodioides-rubrum* fordulnak elő. 2008 telén a nád levágásra került a területen, így a sziki mézpázsit jelentősen előretört a nádas területén. Ebben szerepet játszott az is, hogy az elmúlt két esztendőben a nádas jelentős része szárazon maradt. A nádas zóna belső, tó felőli oldalán ismét megjelenik a *Puccinellia limosa* és jelentéktelen mennyiségben a *Bolboschoenus maritimus*. A vízben, tartós vízállás esetén pedig a tófonal (*Zannichellia palustris*) és csillárka-fajok (*Chara* spp.) jelennek meg. A tó kiszáradása esetén a *Chenopodium chenopodioides* telepedett meg a mederben.

Sós-tó. A szántók a meglehetősen meredek lefutású partvonal pereméig hatolnak. A déli part laposabb részein alakult ki jellegzetes zonáció. A tó északi és nyugati partján nádas (*Bolboschoeno-Phragmitetum*) húzódik. Tó felőli oldalán kevés *Bolboschoenus maritimus* és *Puccinellia limosa* jelenik meg. Utóbbi a nyugati parton mindkét évben megjelent a nádas tó felőli oldalán, valamint a nádas alatt is, míg az északi part nádasában 2007 nyarán még elenyésző mennyiségben volt jelen a tó felőli oldalon, de 2008-ban már itt is jelentősen megnőtt az egyedek száma. A sűrű nádas alá is betelepült. A tó medrében *Crypsis aculeata*, a nádistól távolabb pedig a *Suaeda pannonica* egyedei jelennek

meg. A déli parton a meder felső peremén egy mindössze egy méteres sávban, valamint a mederdalban száraz sztyeppérét húzódik. Ezt a mederbe érve ürmös puszta keskeny sávja váltja (*Artemisio-Festucetum pseudovinae*). Jellemző faja a *Limonium gnelini* subsp. *hungaricum*, amely rendkívül nagy tömegben virágzik a tó partján. Ezt a sziki mézpzásitos zóna (*Puccinellietum limosae*) követi, melyben a *Spergularia media* és a *Suaeda pannonica* is megtalálható. A tó medrében itt is az északi parton már megfigyelt fajok (*Crypsis, Suaeda*) jelennek meg, de a bajuszpzásit jelenléte elhanyagolható.

A két tó növényzete tehát jól eltér egymástól. Szembetűnő a különbség a kiszáradt tómedret beépítő fajok esetében, ugyanakkor a további zónák, mint a nádas és a mézpzásitos állományok fajkészletében, felépítésében tapasztalható némi eltérés. A Sós-tó partján található állományok változatosabbak, mint a Fényes-tó parti övezetében található nádasok, mézpzásitosok. Utóbbi tó esetén jellemző, hogy szegényebb a fajkészlet, s a domináns fajok mellett előforduló kísérő elemek rendkívül kis egyedszámban vannak jelen a tó partján, amelyek a Sós-tó esetében számottevő borítást előző elemek az adott zonációs egységnek.

Jellegzetes különbség figyelhető meg a két tó vízjárása között is. Ennek okát mérések híján csak valószínűsíteni lehet. A tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy a Fényes-tó talajvíz-forrásokra támaszkodik elsősorban, a felszíni vízgyűjtője kis kiterjedésű, kevésbé hatékony.

Ezzel szemben – úgy tűnik – a Sós-tó esetében a felszíni vizek hatékony összegyűjtése döntően befolyásolja a tó vízjárását. Így elmondható, hogy a téli és a nyári félév csapadékvizonyainak évről-évre történő változásai hol az egyik, hol a másik tó kiszáradását késleltetik. Amennyiben megfelelő mennyiségű csapadék hullik a téli félévben, a Fényes-tó jóval később szárad ki nyári szárazság, aszályos periódus ellenére is, mint a Sós-tó. Ezzel szemben a száraz, kevés csapadékot hozó téli félév után a nyári félévben bekövetkező, jelentősebb mennyiségű csapadékkal járó időjárási események a Sós-tó medrében összegyűlt vizet eredményeznek, miközben a Fényes-tó száraz marad.

A tavak az elmúlt években jelentős vízhiánnyal küzdöttek. A meder növényzete három év leforgása alatt jelentősen előretört, a Fényes-tó teljesen növényzetmentes medrét két év alatt teljesen belepte a *Chenopodium chenopodioides*, míg a Sós-tóban a bajuszpzásit (*Crypsis aculeata*) tört elő a nádasok szegélyén, néhány méteres sávot alakítva ki. A nádasok szárazodása következtében egyre több, gyomosodást jelző faj telepszik meg ebben a növényzeti övben (*Daucus carota, Cirsium arvense, Cirsium vulgare*), miközben a felritkuló nádasban a mézpzásit (*Puccinellia limosa*) is egyre nagyobb területet borít, csakúgy, mint a sziki ősziróza (*Aster tripolium* subsp. *pannonicum*).

Zárásul egy idézet következék:

„A tavak sorsa sokáig az volt, hogy eltűnjének. Hogy örökre lehunyják égre tekintő tükrös szemeiket. Fenekükön reménybeli szántók, rétek, legelők rejtettek.” (Varga Domokos)

A Sárvíz-völgy nagy vízei örökre(?) eltűntek, azonban a szántók fojtogatta szikes tavak sorsa remélhetőleg másként alakul, Varga Domokos múltba tekintő gondolatai nem válnak jóslatokká jövőjüket illetően.

Felhasznált irodalom:

- Andrásfalvy B. [(1975) 2007]: *A Dunna-mente népének ártéri gazdálkodása*. – Ekvilibrium Kiadó, Budapest, 440 pp.
Ádám L., Marosi S. és Szilárd J. (1959): *A Mezőföld természeti földrajza*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 514 pp.
Babai D. (2008): *A sárvíz-völgyi szikes tavak zonációviszonyainak összehasonlító elemzése és táji környezetük változása a XVIII. századtól napjainkig*. – Diplomadolgozat, Pécs, 50 pp.
Bodrogykőzy Gy. (1977): *A Pannonicum halophyton társulásainak rendszere és synökológiája*. – Kandidátusi értekezés. JATE, Szeged, 144 pp.
Bukovszky Gy. (1975): *Sárvíz szabályozás története*. – FmL. Kéziratát 582.
Degré A. (1984): Cece. – *Fejér megyei Történeti Évkönyv 15*. – FmL Székesfehérvár, pp. 341-372.
Dóka K. (1978): A Sárvíz és Sió szabályozása. – In: Farkas G. és Kovács I. (szerk.): *A Dunántúl településtörténete III.* – MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Veszprém, pp. 84–87.
Eperjessy K. (1977): Fejér megye katonai leírása II. József korában. – In: Farkas G. (szerk.): *Fejér megyei Történeti Évkönyv 11*. FmL Székesfehérvár, pp. 119–160.
Erdős F. (1996): *Gorsium-Tác története*. – Tács.
Farkas G. (szerk. 1989): *Sárbogárd város története*. – Sárbogárd Város Tanácsa, Sárbogárd, 600 pp.
Farkas G. (1990): Sárkeresztúr. – In: Farkas G. (szerk.): *Fejér megyei Történeti Évkönyv 21*. – FmL Székesfehérvár, pp. 341–372.
Fekete G. és Varga Z. (2006): *Magyarország tájainak növényzete és állatvilága*. – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 461 pp.
Jancsó I. (szerk. 1999): *Sárkeresztúr története*. – Sárkeresztúr.

- Kállay I. (1979): Aba. – In: Farkas Gábor (szerk.): *Fejér megyei Történeti Évkönyv 13.* – FML Székesfehérvár, pp. 17–40.
- Kállay I. (1986): *Előadások Sárbogárd múltjából.* – Tudományos ülés I. Sárbogárd.
- Károlyi Zs. (szerk. 1974): *A Balaton és szabályozása.* – Vízügyi Történeti Füzetek. VizDok, Budapest 91 pp.
- Kiss L. (1880): Adatok Tolna megye flórájához. – *Természettudományi Füzetek 4:* 202–209.
- Lőkös L. (szerk. 2001): *Diaria Itinerum Pauli Kitaibelii III.* – Természettudományi Múzeum, Bp., 459 pp.
- Marosi S. és Szilárd J. (szerk. 1967): *A dunai Alföld.* – Akadémiai kiadó, Budapest, 358 pp.
- Minker R. (é. n.): *A Sárvíz-szabályozás története 1700–1829.* – Fejér Megyei Levéltár, Kézirattár 735.
- Molnár G. (2003): *A Tiszánál.* – Ekvilibrium Kiadó, Zalkod, 192. pp.
- Nagy L. (1972): Adatok Fejér megye történet-földrajzi névanyagához. – In: Farkas G. (szerk.): *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6.* – FML, Székesfehérvár, pp. 227–311.
- Párniczky F. (1977): Pesty Frigyes helységnévtára, Fejér megye. – In: Farkas G. (szerk.): *Fejér megyei Történeti Évkönyv 11.* – FML Székesfehérvár, pp. 161–305.
- Pénzes F. (1872): *Fejérmegye gazdasági statisztikája 1869. évről.* – Fejérmegyei Gazdasági Egyesület, Székesfehérvár.
- Prokopp Gy. (1977): Bél Mátyás: Fejér Vármegye leírása. – In: Farkas G. (szerk.): *Fejér megyei Történeti Évkönyv 11.* – FML Székesfehérvár, pp. 83–117.
- Széchenyi I. [(1846) 1991]: *Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg.* – Reprint: Alsó-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság, Szeged.
- Szűcs S. (1977): *Régi magyar vízvivilág.* – Magvető Kiadó, Budapest, 311 pp.
- Takács A. A. és Takácsné Kovács A. (1999): A sárszentágotai Sós-tó vegetációtérképe. – *Botanikai Közlemények 86-87:* 57–65.
- Takács L. (1966): Lápi gazdálkodás és irtás a Kisbalatonon. – *Néprajzi Értesítő 48:* 167–196.
- Virág Á. (2005): *A Sió és a Balaton közös története 1055–2005.* – Budapest.
- Zichy J. gróf (1896): *A Nádor Társulat monographiája.* – Székesfehérvár.